

A jövő digitális könyvtára – CrossRef Search és QuestionPoint: új kihívás a hagyományos szolgáltatások számára

A szerző e rovatban rendszeres prognózt ad az információtechnológia fejlődésének trendjeiről. Néhány jóslata már valóra vált. Itt újabb kettőt fejt ki: „Utólag ne mondja senki, hogy nem szóltam...”

A PILA kezdeményezése

2002 májusában a Publishers International Linking Association (PILA) bejelentette terveit a CrossRef (<http://www.crossref.org>) mesterfájljának kibővítésére. Ezentúl nemcsak a bibliográfiai adatoktól elindulva lehet majd kapcsolódni a több száz kiadó webhelyein elérhető teljes szövegű cikkekhez, hanem a PILA által kezdeményezett CrossRef Search projekt keretében a cikkek teljes szövegű keresése válna lehetővé minden egyes résztvevő számára az összes kiadó webhelyén. A CrossRef adatbázisban szereplő 122 kiadó eldöntheti, hogy részt kíván-e venni az új szolgáltatásban.

Az, hogy a visszakeresési pontok száma ilyen óriási arányban megnövekszik, azaz a visszakeresés hatékonysága ilyen mértékben megnő, természetesen nagyon kedvező fejlemény a használók számára. De mit szólnak hozzá a másodlagos (referáló és indexelő, a továbbiakban RI) szolgáltatások? A CrossRef – ingyenes szolgáltatás: sok esetben még a benne szereplő referátumokat is térítés nélkül el lehet olvasni. Ugyanakkor semmiféle tárgyi feltárást vagy kategóriákat nem biztosít; a cikkek teljes szövegei révén tehát várhatóan exponenciálisan megnő majd a hasznossága. Bár korántsem veheti fel a versenyt a legkomplexebb RI-szolgáltatások előnyeivel, de megközelítheti őket. Bizonyára lehetségessé válik például az, hogy egy-egy cikket vissza lehessen keresni akár a teljes szöveg negyedik oldalán szereplő furcsa kifejezés, vagy egy konferenciának otthont adó szálloda neve alapján, majd a csatolás révén el lehet jutni a teljes szövegig. És ami még fontosabb: ha a visszakeresés és a bibliográfiai adato-

kig (esetenként a referátumokig) való eljutás továbbra is ingyenes marad, nos, ez az RI-szolgáltatások számára messzemenő következményekkel járhat.

Az RI-szolgáltatások meg vannak győződve arról, hogy nélkülözhetetlenek, hogy archív állományaik olyan „masszív nagyhajók”, amelyek „fenntartják őket a víz színe felett”. Ez talán igaz, de – ha csak a tudománytörténet iránti érdeklődés túlsúlyba nem kerül a kutatásban – nagyon valószínű, hogy az archívumokban zajló fejlemények nem engedik meg majd a másodlagos szolgáltatások számára, hogy továbbra is a megszokott életüket éljék. Ha viszont az RI-szolgáltatások megszűnnek, legalább a kiadók (vagy a PILA) számára szerezhetnek archívumaik értékesítésével némi bevételt.

Jól érzékelhető, hogy a kiadók eldöntötték: a mentőcsónakokban nincs elég hely a másodlagos szolgáltatások számára. Ezt már két éve, a PILA indulásakor meg lehetett jósolni. Már a kezdet kezdetén – emlékeztetünk a National Library of Medicine PubMed Central, más néven E-biomed adatbázisának esetére – öltre mentek a tagok amiatt, hogy elérhetővé tegyék-e az RI-szolgáltatások számára a CrossRef csatolás-adatbázisát. A tudományos társaságok, amelyek a legtöbb ilyen jellegű, jó minőségű adatbázist építik, és a legnépszerűbb folyóiratokat is kiadják, világossá tették, hogy részvételük a PILA-ban azon áll vagy bukik, hogy az RI-szolgáltatásokat bevonják-e a CrossRefbe. Aztán megszülettek a szükséges megállapodások. A tudományos társaságok egyik vezető szakembere azt jósolta, hogy ez a fejlemény komolyan veszélyezteti a CrossRef Search „hajóját”. Mindazonáltal a másodlagos szolgáltatások „hátrafelé menetelnek”. Igaz, hogy a kereskedelmi jellegű tudományos kiadóknak megvannak a saját másodlagos szolgáltatásaik, de azok elenyésző jövedelmet hoznak.

A CrossRef Search egyébként jó ötlet. Sok használót vonzhat, de legalábbis segíthet megtartani a még meglévő használókat. Ne feledjük el, hogy a valódi ellenség kívülről közeledik. A tudományos folyóiratoknak meg kell mérkőzniük a Google-lal, a [.gov.edu.org](http://www.gov.edu.org) webhelyekkel, a preprint-szerverekkel, és azzal, hogy az egész tudományos kommunikáció áttevődik a webre. A valódi veszélyt a Google jelenti. Most, hogy a CrossRef Search révén nyitottan és hatékonyan hozzá lehet jutni a publikált tudományos eredményekhez, a kiadók mintegy emlékeztethetik a webre támaszkodó tudósokat arra, hogy léteznek elsődleges publikálási források is – és erre a figyelmeztetésre egyre nagyobb szükség van a kiadók fennmaradásához.

Mit tehetnek ebben a helyzetben az RI-szolgáltatások? Még mindig van esély arra, hogy elkezdjenek az aktuális és a jövőben várható problémákkal foglalkozni. Hadd legyen az alapvető archiválás a CrossRef dolga! Végző soron a referátumokat már évtizedek óta nem szakmabeliek írták, hanem a kiadók írták meg a szerzőkkel az összefoglalókat. Az ISI elég későn szánta el magát referátumok közlésére, és csak szerzői összefoglalókat használ. Ezzel együtt a Science Citation Abstracts 5943 folyóirata közül 95% közöl összefoglalókat, míg ugyanez a szám a Social Science Citation Index esetében 67%, az Arts and Humanities Citation Index esetében pedig csak 7%.

Leginkább olyan szolgáltatásokra lenne szükség, amelyek regisztrálják, nyomon követik, archiválják, elérhetővé teszik és népszerűsítik a weben jelen lévő tudományos eredményeket. Ez az a fehér folt, ahol segítségre van szükség. Ez az a piac (tele olyan új szereplőkkel, amelyekben – egyelőre – nem igazán tudunk megbízni), amelyhez egyre jobban vonzódunk.

A BioMedCentral már átlépett a bizalom zónájába, és mások is követni fogják. A már régen kőbe véssett célok eléréséhez jövőképre, fantáziára, küldetstudatra, és végtelen rugalmasságra van szükség. A jó szolgáltatás jó megélhetést jelent. Az RI-szolgáltatásoknak nincs más választásuk – a jövő már csak néhány hónapnyira van.

24/7, nincs más alternatíva

2002 májusában egy másik jelentős esemény is történt. Az OCLC és a Kongresszusi Könyvtár bejelentette, hogy megindul új, együttműködéses referenz-szolgáltatásuk, a *QuestionPoint*

(<http://www.questionpoint.org>) béta-tesztje. Kétezer dollár áttérési díj fejében bármely könyvtár megvásárolhatja mind a saját 24/7-es (azaz heti hét napon 24 órában szolgáltató) digitális referenz-szolgáltatásához szükséges eszközöket, mind a világ minden táján található kollégák globális tájékoztatási hálózatához (Global Reference Network) való hozzáférést.

A könyvtárosok és beszállítók is nehéz időket élnek át, mert ha nem újulnak meg, elvesztik fontosságukat. A könyveket – korábbi munkaeszközöket – fogják csak szolgálni olvasók helyett, miközben egyre gyakrabban megcsapja őket annak a szele, hogy fal nélküli könyvtárak létesülnek. A beszállítók pedig azt tapasztalják, hogy amit egy könyvtárnak adtak el, azt egyre többször sok-sok könyvtár olvasói használják. A forgalmazók amiatt is aggódhatnak, hogy a könyvtárosok egyre inkább hozzászoknak, hogy a válaszokat egy virtuális referenzpultból szerezhetik be, és emiatt lemondanak néhány termék megvásárlásáról.

A bölcsebbek viszont felismerik, hogy az ellenség ebben az esetben is kívülről várható. A Google „legyűr”, ha nem vigyázunk. Online szolgáltatásokat várnak tőlünk, amelyek mindenki számára szólnak, a nap bármely szakában, és valószínűleg ingyenesen. És az ingyenesség régi eszméje még kevesebb problémát okoz, több gond van azzal, hogy a szolgáltatásoknak ki kell lépniük a megszokott felelősségi körön túlra.

A forgalmazók érzik, hogy ők is együtt bukhhatnak a könyvtárakkal. De vajon sor kerül-e erre? A digitális gyűjtemények (gondoljunk a CrossRef Searchbe foglalt bevált források tömegére) és a virtuális referenzpultok (gondoljunk a tájékoztató szakemberek hatalmas tudását egyesítő QuestionPointra) térhódításával „átléphetnek-e” a könyvtárosokon? Létre tudják-e hozni a teljes körű könyvtári szolgáltatás digitális megfelelőjét? Továbbmenve: azok fogják foglalkoztatni a könyvtárosokat, akik jelenleg a könyvtáraknak szolgálnak?

A QuestionPoint szerződésének feltételeit áttekintve egy gyanús dologra lettem figyelmes. A Global Reference Network által összegyűjtött és archivált kérdés-válasz párok szerzői joga az OCLC-t illeti. Mi ez, ha nem szerzői jogi megoldás *Kolumbusz Kristóf* módra („tűzd ki a zászlót, és mondj el néhány varázsszót, ezzel törvényessé válik, hogy meghódítottad a területet”)? Ugyanezt tette az OCLC, amikor bejelentette, hogy a WorldCat tulaj-

donjoga őt illeti – azé az adatbázis, amelyet a tagkönyvtárakkal együtt fejleszt!

Az OCLC-t felkerestem, amely viszont magyarázatot adott aggályaimra. A QuestionPointban részt vevő minden könyvtár létrehozza saját, helyi kérdés–válasz tudásbázisát, amelynek tulajdonjoga teljességgel a könyvtáré. Kérdésenként döntheti el, hogy mit küld el a globális tudásbázis számára. A kérdéseket és válaszokat ott beérkezésük után sorban átnézik, értékelik, megszerkesztik, esetleg kiegészítik, összevonják, mielőtt bekerülnének a globális tudásbázisba. Az OCLC tulajdonjoga erre a megszürt és pontosított fájlra vonatkozik, a Library of Congress pedig az OCLC partnereként kap örökös jogot az adatbázisra.

Az OCLC-nek az új tájékoztatási és forrásmegosztási termékekkel foglalkozó igazgatója, *Chip Nilges* szerint a cég azért tart igényt a szerzői jogra, hogy a „válaszadási forrásokat” integrálhassa, és közösen propagálhassa más WorldCat-termékekkel együtt. Például ahhoz, hogy egy könyvtári szolgáltatás helyet kaphasson a Google honlapján (vagy legalább a találatok oldalán), tiszta tulajdonjogokkal és szerződési feltételekkel kell rendelkeznie. A hasonló cégek nem akarnak sok-sok könyvtárat összefogó konzorciumokkal tárgyalásokba bocsátkozni (még a nagyok sem). Az OCLC-nek jobb esélye lenne erre, de ehhez tisztázni kell a jogait az adatbázisra.

És mi van, ha az OCLC megpróbálja arra felhasználni szerzői jogát, hogy saját üzleti céljai miatt korlátozza az elérést? Az igazat megvallva az OCLC már tesz kísérleteket arra, hogy hogyan tudná módosítani azt a régóta érvényes koncepcióját, hogy a WorldCat csak könyvtárak számára

elérhető. Még nem közismert, de az Alibris, az American Book Exchange és az American Antiquarian Book Sellers Association már hozzákapszolódt a WorldCathez. Ha például egy régi könyvekkel foglalkozó online kereskedő adatbázisában nem szerepel egy bizonyos cím, egy kattintással átléphet a WorldCatbe, beírhatja a postai irányítószámát, majd megkaphatja a hozzá legközelebb eső könyvtár nevét, amelynek állományában szerepel a keresett mű. Ez a szolgáltatás rendkívül népszerű, havonta kb. 150 ezer keresést bonyolít le. És ez csak egy a már működő, „WorldCatet a világnak” típusú kezdeményezések közül.

Ha esetleg az OCLC el is határozná, hogy felcsaprablólovagnak, a QuestionPoint kezdeményezései miatt számításba kellene arra, hogy nem talál könnyű prédára. A helyi QuestionPoint tudásbázisok ugyanis teljes egészében a helyi könyvtárosok ellenőrzése alatt maradnak. Ha kitörne a lázadás az ellen, hogy a globális tudásbázis szerzői joga az OCLC-é, a nyers adatokból újabb globális gyűjteményeket lehetne létrehozni, újabb származtatott termékeket lehetne megtervezni, és új marketing-szövetségeket lehetne megalakítani.

Mi, könyvtárosok hosszú menetelésre indultunk, de még csak az első lépéseken vagyunk túl, voltaképpen csak az első tíz lépésen. Kedves könyvtári beszállítók, van kedvük velünk tartani?

/QUINT, Barbara: The digital library of the future. CrossRef Search and QuestionPoint offer challenges to traditional services. = Information today, 2002. 7. sz. p. 8, 10, 12./

(Hegyközi Ilona)